

ІНТЕГРАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ ПРЯМОЇ ДІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У СВІТЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА

INTEGRAL UNDERSTANDING OF THE DIRECT EFFECT OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS IN THE LIGHT OF CONSTITUTIONAL JUSTICE

Голев О.Є., студент IV курсу
юридичного факультету

Львівський національний університет імені Івана Франка

Конституція України закріплює засаду прямої дії її норм, що означає застереження стосовно відступу від них на користь норм інших джерел права. Вважається, що для практики вітчизняного конституціоналізму пряма дія Конституції особливо важлива саме в частині забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

У запропонованій статті пряма дія конституційних прав розглядається крізь призму інтегральної методології, що знаходить своє вираження в системі принципів, способів і елементів, що є необхідними для функціонування конституційної матерії. До цієї системи запропоновано зарахувати такі складові частини: безпрогальність Конституції, виключний предмет її правового регулювання, презумпцію прав людини й автономне тлумачення конституційних категорій.

Спільним для всіх складових частин прямої дії є їх «відкриття» за допомогою аналізу практики Конституційного Суду. Однак безпосередньо в конституційній доктрині вони ще не закріплені, що зумовлює потребу їх подальшої інституціоналізації в рішеннях єдиного вітчизняного органу конституційної юрисдикції. Невичерпність елементів прямої дії як одна з особливостей інтегральної методології має достатній потенціал для підтримки динамічного характеру прав людини. Розширення переліку складових частин цього принципу стане можливим саме в результаті подальшої практики тлумачення і застосування Конституції.

У процесі дослідження встановлено, що забезпечення прямої дії конституційних прав безпосередньо залежить від рівня розвитку конституційної доктрини. У разі відсутності ефективного конституційного судочинства пряма дія може бути нівельована через домінування презумпції конституційності законів, визнання прогалин у Конституції і їх подолання через законодавче регулювання відносин, які становлять її виключний предмет.

Ключові слова: Конституційний Суд України, пряма дія конституційних прав, інтегральна методологія, презумпція прав людини, безпрогальність Конституції.

The Constitution of Ukraine defines the principle of the direct effect of its norms, which aims to prevent from any sort of deviations from them in favor of norms of other sources of law. Consequently, the practice of national constitutionalism considers the direct effect of the Constitution as especially important in ensuring of rights and freedoms of man and citizen.

In the article at hand the direct effect of constitutional rights is analyzed through the concept of integral methodology. The direct effect is therefore seen as a system of principles, methods and elements. The following elements are proposed to be included in the system of analysis: the integrity of the Constitution, the exclusive subject of its legal regulation, the presumption of human rights and the autonomous interpretation of constitutional categories.

The discovery through an analysis of the Constitutional Court's practice is common to all of the components of its direct effect. The latter however have not been fixed in the constitutional doctrine at least yet. This state of affairs entails a need for further institutionalization in the decisions of constitutional jurisdiction. The inexhaustibility of the elements of direct action as one of the features of the integral methodology embodies sufficient potential for support of the dynamic nature of human rights. The expanding of the list of constituent parts of this principle is possible as a result of the further case-law practice of the constitutional interpretation and enforcement.

It was also discovered that ensuring the direct effect of constitutional rights depends directly on the level of development of the constitutional doctrine. In the absence of effective constitutional justice, the direct effect may be depreciated by the prevalence of the presumption of constitutionality of laws, the recognition of gaps in the Constitution, and overcoming them by means of legislative regulation constitute its exclusive subject.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, direct effect of constitutional rights, integral methodology, presumption of human rights, integrity of Constitution.

Французька декларація прав людини і громадяни 1789 р. закріпила фундаментальне положення, згідно з яким забезпечення прав людини становить собою провідну функцію демократичної держави. Але й зі спливом двох століть пошук ефективних способів гарантування прав людини залишається незавершеним.

Серед механізмів такого гарантування чільне місце посідає засада прямої дії конституції, яка в загальних рисах виявляється у відсутності потреби її нормативного опосередкування (загалом або в певних частинах). Хоча пряма дія притаманна конституціям більшості західних держав, втілення цієї засади в юридичну практику відбувається різними способами. Так, Основний закон Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) визнає саме основні права такими, що безпосередньо обов'язкові для органів публічної влади [1]. Зі свого боку Конституція Польщі гарантує безпосереднє застосування всіх її положень, якщо тільки інше прямо не випливає з її тексту [2].

У ст. 8 Конституції України (далі – Конституція) також закріплено засаду прямої дії її норм, що в буквальному розумінні застерігає від можливості відступу від них на користь норм інших джерел права. Вважається, що для

практики вітчизняного конституціоналізму пряма дія Конституції особливо важлива саме в частині забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Зазначимо, що низка теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із прямою дією норм Конституції, стали **об'єктом** наукових досліджень. Зокрема, передусім варто згадати наукові праці В. Лемака, Л. Летнянчина, М. Мельника, О. Петришина, В. Речицького, С. Різника, М. Савчина, С. Шевчука й ін.

Складність осмислення феномену прямої дії Конституції зумовлює водночас і необхідність застосування нових елементів до її інтерпретації. Вважаємо, що визначення елементів і встановлення їхнього змісту дозволить більш послідовно пояснити пряму дію Конституції і сприятиме забезпеченню ефективного і динамічного функціонування конституційної матерії.

У запропонованій статті **предмет дослідження** окреслено прямою дією конституційних прав і свобод людини і громадянина (далі – конституційні права), які визначають зміст і спрямованість діяльності держави. На жаль, потрібно констатувати, що у згаданих наукових працях ця проблематика залишається до кінця не вивченою.

Нижче ми запропонуємо інтегральне розуміння прямої дії конституційних прав, дослідивши його складові частини, взаємозв'язки між ними та практику їх утілення Конституційним Судом України (далі – Конституційний Суд, або КСУ).

«Пряма дія» та інтегральний підхід до її інтерпретації. Як відомо, норми Конституції є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується [3]. На міркування С. Шевчука, це означає, що суди не можуть відмовити у здійсненні правосуддя на тій підставі, що нормам Конституції бракує конкретизації в законодавстві [4, с. 9].

У сучасній науці конституційного права пряма дія Конституції розглядається як складова частина верховенства права, її юридична властивість і конституційний принцип та принцип конституційного ладу [5, с. 117]. Як слушно зазначає М. Савчин, застосування судами положень Конституції як норм прямої дії означає їхню чинність як «безпосередньо діючого права» [6, с. 245]. Дослідник також пропонує перелік елементів прямої дії Конституції, серед яких: право кожної особи вимагати від держави належного захисту її основоположного права, інститут конституційної скарги, клопотання перед КСУ щодо надання офіційного тлумачення положень Конституції тощо. Проте гадаємо, М. Савчин тут має на увазі, власне кажучи, не елементи, а форми реалізації означеного принципу. Водночас рівень розвитку офіційної конституційної доктрини потребує використання нових підходів до вивчення досліджуваного конституційного феномену.

Тут ми не маємо на меті запропонувати повну і вичерпну дефініцію цього поняття, а натомість розглянемо пряму дію як інтегральний принцип, який знаходить своє вираження в системі принципів, способів і елементів, що є необхідними для забезпечення безпосереднього застосування конституційних прав. До цієї системи, гадаємо, можна віднести такі складники:

- безпрогальність Конституції;
- виключний предмет її правового регулювання;
- презумпцію прав людини й автономне тлумачення конституційних категорій.

Означені явища можуть водночас виражати себе як самостійні правові принципи, способи забезпечення прямої дії конституційних прав та її складові частини.

Доречно зауважити, що використання інтегрального способу інтерпретації допоможе дослідити пряму дію конституційних прав в її динаміці і саморусі. Пов'язано це з тим, що перелік її елементів не є вичерпним. А тому він може розширюватись за посередництва практики Конституційного Суду. Це дозволить закласти методологічне підґрунтя для виконання Конституцією ролі «живого інструменту» у конституційній юстиції, покликання якої – захищати конституційні права.

Інтегральна методологія такого ґатунку на часі не була застосована, наскільки нам відомо, ані в теорії, ані у практиці конституційного судочинства. Однак не можна сказати, що такий підхід є цілковито новим для правничої науки. Зокрема, він широко застосовується у тлумаченні верховенства права. Основи такого підходу закладені Альбертом Дайсі та розвинуті сучасними науковцями, які, не намагаючись дати вичерпне визначення цього принципу, сформулювали концепцію, відповідно до якої зміст верховенства права становлять окремі його «елементи» [7, с. 9].

Безпрогальність Конституції можна розглядати як різновид юридичних презумпцій, оскільки формою її вираження є хоч і Основний, але все ж закон. Із цього випливає можливість наявності в її тексті недоліків, які сприятимуть утворенню прогалин. Водночас за своєю юридичною природою Конституція є актом установчої влади, що належить народу, ухвалення ж Конституції Вер-

ховною Радою України (далі – Верховна Рада) було безпосереднім актом її реалізації [8].

Зауважимо, що відсутність прогалин у Конституції дозволяє розглядати її як самодостатній, незалежний від інших джерел правового регулювання засіб правової охорони основоположних прав і свобод людини. Тому зупинимось на проблемних аспектах цього елементу прямої дії. Значні труднощі у правозастосуванні викликають конституційні норми про права людини, порядок реалізації яких визначено в законах. На жаль, у правовій системі України нерідко трапляється відсутність законодавчого регулювання, передбаченого Конституцією для реалізації її норм. Актуальність проблеми стає ще більш рельєфною, якщо проаналізувати стан виконання останніх рішень Конституційного Суду законодавцем¹. Складно віднайти випадки, коли Верховна Рада виконала свій конституційний обов'язок та заповнила вакуум, спричинений визнанням законів (чи їхніх положень) неконституційними.

Як зазначали щодо цього В. Лемак і О. Петришин, певні фундаментальні принципи і правила Конституції, доля їх реалізації та застосування не повинні залежати від діяльності або бездіяльності інших гілок публічної влади [9, с. 83]. Водночас у постанові Пленуму «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» Верховний Суд України зайняв протилежну позицію. Він зазначив, що суди безпосередньо застосовують Конституцію, коли зі змісту її норм не вбачається необхідності додаткової регламентації через закон [10].

Складно погодитися з такою позицією Пленуму з огляду принаймні на те, що в українських реаліях вона істотно обмежує пряму дію бланкетних норм Конституції та певною мірою узалежнює останню від волі законодавця. Вважаємо, що прогалини в законодавстві не можуть обмежувати принцип прямої дії конституційних прав. Оскільки це б поставило під сумнів самодостатність системи конституційних прав, а дія презумпції безпрогальності втратила б свою сутність і призначення. Як слушно зазначає В. Речицький, юридичний вираз «пряма дія» передбачений саме для таких ситуацій. Інакше він просто втрачає нормативний сенс [11, с. 48]. Тому конституційні права повинні безпосередньо застосовуватись навіть у випадках, коли зміст норм Конституції є бланкетним.

Частково ці ідеї знайшли своє втілення у практиці єдиного органу конституційної юрисдикції. Так, у справі про право на правову допомогу Конституційний Суд, інтерпретуючи положення ч. 1 ст. 59 Конституції (у редакції, що діяла до 2 червня 2016 р. і передбачала право кожного на правову допомогу) визнав її нормою прямої дії. А тому навіть за умови, якщо відповідне право не передбачене законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена в його реалізації [12].

Варто зазначити, що вирішення проблеми прямої дії банкетних норм загострюється стосовно прав II покоління (або т. зв. «позитивних прав»). Як зазначає М. Савчин, питання захисту соціальних прав є окремим питанням, у цій сфері пряма дія конституційних норм залежить також від законодавчого регулювання, соціальної політики та низки інфраструктурних речей [6, с. 253]. Однак у разі невиконання або неналежного виконання Верховною Радою позитивних обов'язків, ґрунтуючись на відсутності прогалин у Конституції, особа, для забезпечення прямої дії своїх прав, може випробувати потенціал конституційної скарги. Під час вирішення таких «ускладнених» проблем не варто забувати про означений на початку абсолютний характер прямої дії норм Конституції.

З огляду на це, дещо дивує висновок Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі “Yuferentsov v. Ukraine”, яка стосувалась прав людини I покоління, а

¹ Зокрема, невиконаними залишаються такі рішення за період 2016–2018 рр.: № 6-рп/2016 від 8 вересня 2016 р., № 1-р/2017 від 23 листопада 2017 р., № 2-р/2018 від 28 лютого 2018 р., № 4-р/2018 від 27 квітня 2018 р. та інші.

саме права на свободу мирних зібрань. Суд установив, що Конституція України хоч і передбачає деякі загальні правила щодо можливих обмежень свободи зібрань, проте ці правила потребують подальшого розвитку в національному законодавстві [13]. Ця позиція нівелює значення презумпції безпрогальності, що загалом ставить під сумнів ефективність прямої дії конституційних прав. Щодо цього цілком слушним видається зауваження С. Шевчука, викладене в окремій думці у справі “Shmushkovych v. Ukraine”, що Конституція не вимагає, щоб право на мирні зібрання залежало від запровадження закону, який би врегулював це право [14]. Такі міркування ґрунтуються на тому, що припущення про існування прогалин деструктивно впливатимуть на пряму дію конституційних прав.

Виключний предмет правового регулювання за посередництва Конституції (далі – виключний предмет) можна розглядати водночас як елемент і засіб забезпечення прямої дії конституційних прав. Його зміст полягає у визнанні певних правовідносин такими, що впорядковуються виключно конституційними нормами. На відміну від деяких інших частин інтегрального принципу, цей елемент спрямований на встановлення негативного обов'язку для правотворчих органів – утримуватись від ухвалення деяких нормативно-правових актів.

Як зазначив Ганс Кельзен, типовою частиною конституцій є каталог основоположних прав і свобод, які по своїй суті є спробою не допустити ухвалення деяких законів [15, с. 281]. Отже, до сфери виключного предмета варто віднести підстави для звуження змісту чи обсягу конституційних прав особи. У цьому контексті негативний обов'язок держави конкретизується заборонаю встановлювати інші, окрім конституційних, обмеження прав і свобод або, як зазначає В.Буткевич, скасовувати чи применшувати легітимну мету конституційної норми [11, с. 45]. Гарантією недопущення перевищення меж свободи розсуду є обов'язок органу конституційної юрисдикції визнавати неконституційними нормативно-правові акти, ухвалені з порушенням цього елемента прямої дії.

Прикладом недотримання обов'язку Верховною Радою та належної реалізації Конституційним Судом є справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними. У мотивувальній частині рішення Суд вказав, що в деяких випадках Конституція допускає запровадження тимчасових обмежень для громадян у реалізації ними права брати участь в управлінні державними справами. Проте ст. 40 Конституції не передбачає можливості обмеження права людини на звернення, що і стало підставою для визнання закону в частині обмеження прав недієздатних осіб неконституційним [16]. Позиція, яку зайняв Суд, демонструє реалізацію прямої дії конституційних прав через звернення до виключного предмета конституційного регулювання. Подібна практика свідчить про розвиток конституційної юстиції у світлі європейських стандартів конституціоналізму.

Зазначимо, що соціальні права мають особливості не тільки в контексті аналізу безпрогальності Конституції, але й під час дослідження виключного предмета. Так, у рішенні від 7 листопада 2018 р. Конституційний Суд визнав за можливе регулювання змісту й обсягу соціальних прав, зокрема встановлення обмежень щодо їх реалізації, не лише за посередництва Конституції, але й законів України [17]. Водночас, маючи на меті запобігти зловживанням державою дискреційними повноваженнями, Суд використав у цій справі відносно усталену у своїй практиці доктрину «неможливості порушення сутнісного змісту конституційних прав».

Значним здобутком конституційної доктрини є справа за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції Закону України «Про всеукраїнський референдум». Суд встановив, що в нормах цього Закону йдеться про законодавче регулювання відносин, предмет яких охоплено нормами ст. ст. 154–159 р. XIII

Конституції. Це, зокрема, стало підставою для висновку, що Верховна Рада на рівні звичайного закону врегулювала відносини, що є предметом регулювання Конституції [18].

Можемо констатувати, що в цьому рішенні чи не вперше здійснена спроба забезпечити пряму дію норм через виключний предмет правового регулювання Конституції, що зумовлює необхідність подальшого розвитку цього поняття у практиці Конституційного Суду. Аналіз цієї правової позиції дає підстави стверджувати, що обсяг виключного регулювання Конституції можуть становити не лише відносини, що врегульовані нею, але й ті, що з певних причин не були передбачені. Так, хоч на конституційному рівні питання внесення змін до Конституції (чи ухвалення нової Конституції) безпосередньо через процедуру всеукраїнського референдуму не врегульовано, вони також охоплюються її виключним предметом.

Водночас їх відсутність не можна вважати конституційною прогалиною, що цілком узгоджується з аналізованим раніше елементом – безпрогальністю Конституції. Останній унеможливує будь-які сумніви щодо «помилки» конституцієдавця, який не передбачив деякі положення в Конституції.

Наслідки нехтування окресленим елементом прямої дії очевидні. Закон України «Про всеукраїнський референдум», зокрема, передбачив можливість внесення змін до Конституції без одержання висновку Конституційного Суду щодо їхньої відповідності ст. ст. 157 і 158 Конституції. Така процедура поставила під загрозу гарантії фундаментальних конституційних цінностей, серед яких права і свободи людини і громадянина, незалежність і територіальна цілісність України.

Презумпція прав людини як вияв прямої дії зумовлена невичерпним характером прав і свобод людини (ст. 22 Конституції) та їхньою визначальною роллю в конституційному регулюванні. Щодо цього В. Гончаров зазначив, що Конституція вміщує презумпцію про права людини, зобов'язуючи КСУ до перевірки необхідності їх обмежень із боку держави [19, с. 179]. Отже, зміст цього елемента можна схарактеризувати як заборону звужувати зміст і обсяг конституційних права і свободи у спосіб, що суперечить Конституції.

На відміну від виключного предмета, який обмежує коло «зобов'язаних» суб'єктів переважно правотворчими органами, презумпція прав людини істотно розширює їх перелік, покладаючи обов'язки на суб'єктів, наділених правотлумачними і правозастосовними повноваженнями. Це зумовлює необхідність збільшення правових «інструментів» для належного втілення презумпції прав людини у правовій системі.

Згадана особливість значно розширює сферу дію презумпції про права, істотно впливаючи на органи судової влади. Здійснюючи правосуддя, суди повинні виходити передусім із необхідності реального гарантування конституційних прав, застосовуючи норми Конституції безпосередньо.

Антиподом охарактеризованого елемента прямої дії є закріплена в Конституції презумпція конституційності законів. Її формалізовано у ст. 152 Основного закону, у ч. 2 якої зазначено: «Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення» [3]. На думку М. Мельника і С. Різника, нам слід запобігти тому, щоб розгляд судових справ відбувався крізь призму абсолютної презумпції конституційності чинних законів, що більш прийнятно для інших сфер правозастосування, але недопустимо у процесі здійснення правосуддя [20, с. 155].

Погоджуючись із цією позицією, припускаємо, що в новій редакції ст. 129 Конституції здійснено спробу

подолати існуючий абсолютний характер презумпції конституційності законів. Визначаючи керівний принцип правосуддя, конституційна норма замість посилання на законність покладає на суддю обов'язок керуватися верховенством права. Новела важлива з огляду на те, що пряма дія є частиною верховенства права. Останній принцип, як щодо цього зазначив КСУ, не дає підстав для ототожнення права із законом, що іноді може бути й несправедливо, зокрема обмежувати свободу та рівність особи [21].

Новим інструментом, метою якого є забезпечення презумпції прав людини, пропонуємо вважати «неповну» конституційну скаргу (ст. 151–1 Конституції). Запровадження цього механізму захисту прав людини надало дієвий засіб доступу до конституційного судочинства кожній особі. Не менш важливо, що функціонування конституційної скарги створить об'єктивні передумови для наповнення р. II Конституції якісно новим змістом. Забезпечуючи пряму дію конституційних прав за допомогою цього інституту, Конституційний Суд не зможе уникнути розкриття їхнього сутнісного змісту. Зі свого боку, останній аспект опосередковано зачіпає іншу складову частину прямої дії, яка пов'язана з особливістю тлумачення конституційного тексту і про яку йтиметься далі.

Проблеми, пов'язані з **автономним тлумаченням**, особливо в контексті практики ЄСПЛ, не обділені увагою науковців і здаються достатньо вивченими. Проте нерозглянутим залишається питання автономного тлумачення конституційних положень.

«Академічний тлумачний словник» пропонує розуміти поняття «автономний» як такий, що «ведеться, здійснюється окремо, незалежно від чого-небудь» [22]. Незалежність конституційного тексту полягає в неможливості усвідомлення його змісту через законодавство. Конституційна матерія є складним утворенням, джерелом формування якого є певна конституційна традиція. Виразником останньої є саме конституційна юстиція, проте аж ніяк не орган законодавчої влади, діяльність якого і становить об'єкт конституційного контролю. Цей елемент також унеможливає ототожнення безпосереднього застосування норм Конституції з їх прямим (буквальним) розумінням.

Не викликає сумніву, що Конституція містить багато понять, застосування яких потребує розкриття змісту. Багато з них мають дуалістичну природу, оскільки їхню наявність також можна помітити в поточному законодавстві, де зазвичай вони роз'яснюються через норми-дефініції. Однак зміст цих термінів як частини законодавчого регулювання не можна ототожнювати зі змістом їхніх буквених аналогів у Конституції. Заперечення цього підходу сприятиме поглинанию останньої звичайними законами, що може мати наслідком звуження змісту й обсягу конституційних прав.

У цьому контексті доречно згадати правову позицію Конституційного Суду, згідно з якою з положень про пряму дію норм Конституції випливає, що законами України й іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їхній зміст [23]. Цей підхід підтримують представники наукової спільноти. Так, М. Мельник до чинників посягання на Конституцію, що нівелюють її цінність, відніс коригування її змісту звичайними законами, що породжує про-

блему «неправового закону» [24, с. 105]. Отже, автономне тлумачення може стати запобіжником від нівелювання прямої дії конституційних прав.

Спроби автономного тлумачення Конституції були здійснені Конституційним Судом ще на початкових етапах його роботи. Так, у рішенні від 3 жовтня 1997 р. Суд надав «моменту набрання чинності Конституції» самостійного змісту, вказавши, що набуття нею чинності – момент оголошення результатів голосування за проектом Конституції загалом на пленарному засіданні Верховної Ради [25]. Застосований підхід дозволив забезпечити право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб і пряму дію конституційних прав загалом.

Серед останніх рішень Конституційного Суду варта уваги спроба автономного тлумачення поняття «закон», здійснена під час розгляду питань захисту персональних даних особи. У рішенні КСУ від 11 жовтня 2018 р. критерієм якості закону визнано його відповідність таким елементам верховенства права, як юридична визначеність і заборона свавілля. Їх недотримання може призвести до порушення конституційних прав [26]. Аналізована правова позиція на рівні конституційної доктрини наповнила зміст закону не лише формальними, а й сутнісними властивостями, які спрямовані на забезпечення якості закону.

Абстрактний характер вказаного критерію не виключає звернення до розкриття його змісту в подальшій діяльності Конституційного Суду. Зауважимо, що обґрунтування судових рішень шляхом автономного тлумачення є усталеним засобом захисту прав людини ЄСПЛ. Тому використання цього «інструменту» з метою гарантування прямої дії конституційних прав є вагомим здобутком конституційної юстиції.

Деякі висновки. Отже, запропонований підхід до розуміння прямої дії конституційних прав дозволив розглянути її як інтегральний принцип, а також встановити стійкі (системні) зв'язки між елементами, які розкривають її зміст. Ці елементи безпосередньо не згадуються в Конституції. Вони стали результатом субстантивного розуміння її тексту та ґрунтуються на тенденціях сучасного конституціоналізму, основною цінністю якого є права людини.

Спільним для всіх складових частин прямої дії є їх «відкриття» за допомогою аналізу практики Конституційного Суду. Однак безпосередньо в конституційній доктрині вони не закріплені, що зумовлює потребу їх подальшої інституціоналізації в рішеннях єдиного вітчизняного органу конституційної юрисдикції. Невичерпність елементів прямої дії як одна з особливостей інтегральної методології має достатній потенціал для підтримки динамічного характеру прав людини. Розширення переліку складових частин цього принципу стане можливим саме в результаті подальшої практики Конституційного Суду.

Забезпечення прямої дії конституційних прав безпосередньо залежить від рівня розвитку конституційної доктрини. За відсутності ефективного Конституційного Суду пряма дія може бути нівелювана через домінування презумпції конституційності законів, визнання прогалин у Конституції і їх подолання шляхом законодавчого регулювання відносин, які становлять її виключний предмет.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=155> (дата звернення: 05.09.2019).
2. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. URL: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm> (дата звернення: 14.09.2019).
3. Конституція України від 28 липня 1998 р. (зі змінами) / *Верховна Рада України. База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.08.2019).
4. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. С. 296.
5. Летяничин Л. Пряма дія норм Конституції України: від принципу – до практичного застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4 (91). С. 115–127. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/_VA=8_4_2017-115-127.pdf (дата звернення: 14.07.2019).

6. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. С. 440.
7. Рабінович П., Луців О. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 3–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2012_2_3 (дата звернення: 15.08.2019).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень ч. ч. 2, 3 ст. 5, ст. 69, ч. 2 ст. 72, ч. 2 ст. 94, ч. 1 ст. 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16 квітня 2008 р. Справа № 1–2/2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08> (дата звернення: 12.09.2019).
9. Лемак В., Петришин О. Конституційна скарга в Україні: проблеми механізму впровадження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 79–88. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vapny_2017_2_9 (дата звернення: 18.07.2019).
10. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення: 05.09.2019).
11. Буткевич В., Речицький В. Здійснення конституційної реформи: бачення фахівців. Права і свободи та обов'язки людини і громадянина. *Національна безпека і оборона*. 2015. № № 4–5. С. 38–42. URL: http://old.razumkov.org.ua/upload/1436517797_file.pdf (дата звернення: 20.10.2018);
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. Справа № 1–23/2009. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09> (дата звернення: 20.10.2018).
13. Judgment in the case of “Vyerentsov v. Ukraine”, № 20372/11, ECHR, 11.07.2013. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945 (дата звернення: 15.08.2019);
14. Concurring opinion of Stanislav Shevchuk, ad hoc judge in the case of “Shmushkovych v. Ukraine”, № 3276/10, ECHR, 14.02.2014. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_990 (дата звернення: 14.09.2019).
15. Кельзен Ганс. Чистое учение о праве. Пер. с нем. М. Антонова и С. Лёзова. 2-е изд. Санкт-Петербург : ООО Издательский дом «Алеф-Пресс», 2015. С. 542.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ч. 2 ст. 8, другого речення ч. 4 ст. 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 р. Справа № 1–124/2018(4976/17). URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/8_r_2018.pdf (дата звернення: 09.09.2019).
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п. 7 р. II Закону України «Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 7 листопада 2018 р. Справа № 1–3/2018 (2717/14). URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_p_2018.pdf (дата звернення: 12.09.2019).
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 квітня 2018 р. Справа № 1–1/2018 (2556/14). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18#n60> (дата звернення: 18.07.2019).
19. Гончаров В. Презумпція про права людини та презумпція конституційності нормативних актів. *Право України*. 2015. № 2. С. 175–185.
20. Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № № 4–5. С. 149–159. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_4-5_2016.pdf (дата звернення: 13.10.2018).
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. Справа № 1–33/2004. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 13.08.2019).
22. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/avtonomnyj> (дата звернення: 16.08.2019).
23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 5 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 р. Справа № 1–13/2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16> (дата звернення: 20.07.2019).
24. Огляд матеріалів круглого столу «Конституція України у ціннісному вимірі» (до 16-ої річниці прийняття Конституції України). *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 102–122. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vksu_2012_5_16.pdf (дата звернення: 19.08.2019).
25. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення ч. 5 ст. 94 та ст. 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 р. Справа № 18/183–97. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97> (дата звернення: 20.07.2019).
26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абз. 1 п. 40 р. VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 р. Справа № 1–123/2018 (4892/17). URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-p_2018.pdf (дата звернення: 17.08.2019).